

Transihmisten kokemuksia kehollisesta tiedosta ja tietokäytännöistä

Aira Huttunen

Tänä vuonna julkaistussa kirjassa *23 transmyyttiä: Totta ja tarua transihmisistä* toimittaja ja somevaikeuttaja Mona Bling (2022) purkaa myyttejä ja ennakkoluuloja, joita transihmiset arjessaan kohtaavat. Kirjan viides myytti on se, että transsukupuolisuus on someajan ilmiö. Yksi syy transsukupuolisuuden näkyvyydelle nykyajassa on tiedon lisääntyminen, joka on mahdollistanut sen, että transihmisillä on sanoja, joilla kuvata omaa sukupuolikokemustaan.

Kirjaa varten haastateltu 62-vuotias transnainen kuvaa tiedon saamistaan näin: ”Tajusin kahdeksanvuotiaana, että en ole poika, vaan tyttö. Tämä tapahtui kesällä 1968 eli vuotta ennen kuin ihminen laskeutui kuuhun. Silloin ei ollut termejä meidänlaisia varten, eikä niitä tullut vielä vuosikymmeniin. Tietoa ei saanut juuri mistään. Alkeellinen netti tuli, kun olin reilu kolmekymppinen ja Google vasta kun olin neljissäkymmenissä.” (Bling 2022, 63.)

Sukupuolen moninaisuutta on aina ollut olemassa: eri kulttuureissa ja eri aikoina sukupuoli on ymmärretty eri tavoin. Länsimaissa vallalla oleva käsitys kahdesta, tiukkaan toisistaan erillisistä sukupuoliesta – miehestä ja naisesta – on vain yksi tapa käsittää sukupuoli. Tämä kahtiajako on historian saatossa syntynyt tuotos, joka on jättänyt ulkopuolelle monia kokemuksia ja sukupuolen ilmaisemisen tapoja.

Sukupuolta ja seksuaalisuutta on länsimaiden historiassa pyritty kontrolloimaan eri tavoin. Transsukupuolisuuden historia länsimaissa on ollut sidoksissa homoseksuaalisuuteen, eikä sitä ole

aina tunnustettu seksuaalisuudesta erillisenä ilmiönä. Tämä ajattelutapa juontuu lääketieteestä ja seksologiasta (Stryker 2006).

Suomessa homoseksuaalisuus kriminalisoitiin vuonna 1898, jolloin siitä tuli rangaistava teko. Homoseksuaalisten tekojen rangaistavuus poistui vuonna 1971. Paitsi että homoseksuaalisuus oli 80 vuotta kriminalisoitua, se käsitettiin pitkään myös sairaudeksi, kunnes se poistettiin sairausluokituksesta vuonna 1981. Samalla kun homoseksuaalisuuden sairausluokitus poistui, transsukupuolisuus lisättiin kansainväliseen psykiatriseen tautiluokitukseen. Psykiatrinen tautiluokitus avasi mahdollisuuden lääketieteellisiin sukupuolenkorjaushoitoihin, ja sillä oli suuri merkitys transsukupuolisille (Riskari, Suni & Tyni 2018).

Suomessa on säännelty historian saatossa myös sitä, kuinka seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä on saanut puhua. Kun vuonna 1971 säädettiin, ettei homoseksuaalisuus ole enää tekona rangaistavaa, asetettiin kehotuskielto, jolla haluttiin säädellä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä puhumista ja homoseksuaaliin tekoihin kannustamista. Kehotuskielto purettiin vasta vuonna 1999.

Tutkija Riikka Taavetin (2018) mukaan kehotuskielto ei koskaan Suomessa johtanut tuomioihin, mutta se vaikutti laajasti tapoihin puhua seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuudesta Suomessa. Kehotuskielto piti yllä itsensensuuria sekä vaikutti siihen, kuinka vaikkapa Yle käsitteli seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä medioissaan (Taavetti 2018).

Tapoja, joilla seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä on ollut mahdollista puhua Suomessa, ovat pitkään määritelleet muut tahot kuin vähemmistöt itse.

Transsukupuolisia henkilöitä käsiteltiin medias-son jonkin verran 1950-luvulta lähtien, mutta transihmisten kuvaaminen perinteisissä medioissa oli usein sensaatiohakuista. Transihmiset kuitenkin tuottivat yhä enenevässä määrin myös itse transsukupuolisuudesta kertovia julkaisuja, kuten lehtiä, pamfletteja ja informatiivisia esitteitä. 1990-luvun puolivälissä järjestäytyneempi transaktivismi länsimaissa paransi transihmisten oikeuksia, ja nämä vaikutukset heijastuivat myös Suomeen. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt alkoivat myös näkyä enemmän suomalaisessa mediassa ja yhteiskunnassa (Wickman 2003).

Internetillä oli valtava vaikutus tiedon saatavuuteen, ja se mahdollisti myös laajojen kansainvälisten transyhteisöjen syntyminen (Whittle 1998; Wickman 2003). Yhteisöjen muodostuminen ja niissä syntyvän tiedon levittäminen tuli helpommaksi. Internet on poistanut erilaisia portinvartijoita, jotka ovat pitkään määritelleet sitä, millä tavoin sukupuolivähemmistöistä puhutaan. On kuitenkin huomattava, että vaikka Internet on parantanut tiedon saatavuutta huomattavasti, ei se ole tehnyt tietoon pääsystä tasa-arvoista (ks. esim. Hasler, Ruthven & Buchanan 2014) eikä poistanut marginalisoitujen ryhmien kokemaa epäasiallista kohtelua tai häirintää.

TUTKIMUKSEN AIHE JA TAVOITE

Väitöskirjatutkimukseni tarkastelee suomalaisten transihmisten kokemuksia sukupuoleen liittyvistä tietokäytännöistä eli tavoista olla tekemisissä tiedon kanssa. Transihmisellä tarkoitetaan henkilöä, jonka sukupuoli ei vastaa hänelle syntymässä määriteltä sukupuolta, ja käsitteen alle kuuluvat transja muunsukupuoliset. Kyse on siis yksilön omasta sukupuolikokemuksesta. Osa transsukupuolisista haluaa ja tarvitsee lääketieteellisiä sukupuolenkorjaushoitoja, joita ovat esimerkiksi hormonaaliset ja kirurgiset hoidot.

Väitöskirjani koostuu neljästä julkaistusta artikkelista sekä yhteenveto-osasta. Väitöskirjani yhdistää monitieteisesti informaatiokäyttämisen

ja -käytäntöjen, muutosteorian, queer-teorian ja transtutkimuksen teorioita ja käsitteitä. Tutkimuksen keskiössä on transihmisten kokemusten moninaisuus. Yhdistämällä informaatiotutkimuksen ja sukupuolentutkimuksen teorioita ja näkökulmia väitöskirjatutkimukseni lisää ymmärrystä kehollisten kokemusten ja normien vaikutuksesta tietokäytäntöihin. Tietokäytäntöjä voivat esimerkiksi olla tiedon kohtaaminen, hakeminen, luominen, jakaminen, välttely ja käyttö.

Väitöskirjatutkimuksessani tarkastelen erityisesti kehollisia tietokäytäntöjä. Keholliset tietokäytännöt voivat esimerkiksi tarkoittaa sitä, kuinka aistien ja kehollisten kokemusten kautta saatava tieto nähdään itselle merkitykselliseksi tiedoksi tai kuinka toisten kehoja tulkitaan tiedonlähteenä. Kehollista tietoa voidaan myös jakaa, vaikkapa puheen ja liikkeen tai vaatteiden ja tyylin välityksellä. Lisäksi hyödynnän muutosteoriaa (Schumacher & Meleis 1994) tarkastellessani transihmisten tietokäytäntöjen muotoutumista elämänmuutosten aikana.

Tutkimukseni on laadullinen, ja metodologisesti se edustaa tulkitsevaa fenomenologiaa. Haastateltiin 37 transihmistä eri puolella Suomea. Tein 12 haastattelua vuonna 2013 ja 25 vuonna 2016. Haastateltavat edustivat monipuolisesti transihmisiä – mukana oli niin transsukupuolisia miehiä, transsukupuolisia naisia, muunsukupuolisia, sukupuoleettomia kuin muilla tavoin itsensä määritteleviä henkilöitä. Heidän ikäjakaumansa vaihteli 15-vuotiaasta 72-vuotiaaseen, jolloin myös yhteiskunnalliset kontekstit ja tiedon saamisen mahdollisuudet heidän kohdallaan erosivat toisistaan paljon. Tutkittavien kertomuksissa kuitenkin korostui kokemus tiedon riittämättömyydestä suomalaisessa yhteiskunnassa.

ELÄMÄNMUUTOKSEEN KYTKEYTYVÄ TIEDONTARVE JA TIEDONHANKINTA

Väitöstutkimukseni tulokset osoittavat, että koska asianmukaista tietoa on vain vähän saatavilla, on kehollisilla kokemuksilla sekä kitkalla elettyjen kokemusten ja sosiaalisen maailman välillä tärkeä merkitys oman tiedontarpeen ymmärtämisessä ja tiedonhankinnan aloittamisessa. Haastateltavat kuvasivat oman sukupuolikokemuksensa jäsentymistä esimerkiksi kitkana, levottomuutena ja kehollisena

epämukavuutena, jonka sanoittaminen oli vaikeaa informaation vähyden takia. Väitöskirjassani analysoin näitä varhaisia, usein kehollisen kokemuksen kautta muotoutuvia tiedontarpeita Sara Ahmedin (2006) disorientaation käsitteen kautta.

Sattumalta saatavalla tiedolla oli haastateltaville suuri merkitys tiedonhankinnan alkuvaiheessa, koska transsukupuolisuus oli usein vain vähän esillä mediassa ja samastuttavaa tietoa ei ollut juurikaan tarjolla. Tietoa saatettiin saada sattumalta kuulemalla kavereiden välistä keskustelua tai törmäämällä transsukupuolisuutta käsittelevään televisio-ohjelmaan tai lehtijuttuun.

Kaikki sattumalta saatu tieto ei silti aina johtanut oman kehollisen ristiriidan ymmärtämiseen, vaan tarvittiin syvästi merkityksellistä tietoa, joka toimi tiedonhankinnan käynnistäjänä ja saattoi laittaa alulle myös yksilön elämänmuutoksen. Elämänmuutos alkoi oman sukupuoli-identiteetin ja sen ilmaisemisen pohdinnasta. Osalle tutkittavista elämänmuutos sisälsi sukupuolta vahvistaviin lääketieteellisiin hoitoihin hakeutumisen.

Elämänmuutoksen aikana transihmisten tiedontarpeet vaihtelivat. Alkuvaiheessa ne liittyivät erityisesti oman kokemuksen ymmärtämiseen ja määrittelyyn sekä vertaistuen löytämiseen. Elämänmuutoksen alkuvaiheessa vertaisten tarinoilla oli tärkeä affektiivinen merkitys, sillä ne vähensivät yksinäisyyden tunnetta ja auttoivat elämänmuutoksessa eteenpäin. Oman kehon kautta saatava tieto auttoi ymmärtämään omaa sukupuolikokemusta.

Löydettyään sanoja, joilla hankkia tietoa, tutkimukseen osallistuneet käyttivät erilaisia tiedonhankinnan tapoja ja tiedonlähteitä löytääkseen tarvitsemaansa tietoa. Erityisen tärkeäksi tiedonlähteeksi nousivat muut transihmistet, eli vertaiset. Heidän kanssaan jaettava tieto koettiin transihmisten keskuudessa tärkeäksi erityisesti siksi, että se oli ajantasaista ja tarjosi myös emotionaalista tukea. Vertaisten kanssa jaettiin tietoa eri organisaatioiden, kuten Setan, järjestämissä vertaistapaamisissa, verkossa olevilla vertaistukifoorumeilla, somessa ja kaveripiiriin kautta.

Haastateltavat kertoivat, että vertaisten kautta saatiin tietoa, jota ei ollut mahdollista saada mistään muusta tiedonlähteestä. Tällaista tietoa oli erityisesti kokemustieto sukupuolenkorjaushoidoista:

kuinka hakeutua sukupuolenkorjaushoitoihin, millaisiin kohtaamisiin tulee valmistautua lääketieteen ammattilaisten kanssa sekä millaisia kehollisia tunteuksia sukupuolenkorjaushoitoihin liittyy? Transyhteisö tarjosi monelle haastateltavalle turvallisen ympäristön tiedon saamiseen ja jakamiseen.

Sekä yksilölliset että yhteisölliset tekijät muovasivat tiedon saamista ja jakamista. Tietoa saatettiin esimerkiksi hankkia salaa muilta perheenjäseniltä, eikä omasta kokemuksesta ja tiedontarpeesta haluttu puhua avoimesti muille ihmisille. Normit ja stigma muovasivat kehollisen tiedon jakamista esimerkiksi vaikuttamalla itseilmaisuuksiin erilaisissa sosiaalisissa konteksteissa.

TIEDON SAAMISEN ESTEET YHTEISKUNNALLISISSA JA LÄÄKETIETEELLISISSÄ KONTEKSTEISSA

Väitöskirjatutkimukseni tulokset osoittavat, että vaikka sukupuolen moninaisuutta koskeva näkyvyys on lisääntynyt eri medioissa, luotettavan tiedon löytymiseen liittyy yhä paljon esteitä. Tutkimuksessa tarkasteltiin tiedon saamiseen liittyviä esteitä yhteiskunnallisessa ja lääketieteellisessä kontekstissa. Koulun ja median kautta välittyvä tieto on usein vähäistä ja yksipuolista. Suomenkielistä, yleistajuista tietokirjallisuutta sukupuolen moninaisuudesta ei myöskään ole juurikaan tarjolla.

Koulussa sukupuolen moninaisuutta käsitellään usein ilmiönä, jonka ei ajatella koskevan luokassa olevia oppilaita. Aihe saatetaan myös sivuuttaa opetuksessa kokonaan. Tämä lisää erityisesti sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjinnän kokemuksia. Mediakuvasto sukupuolen moninaisuudesta on viime vuosiin saakka ollut melko yksipuolista ja pohjautunut pääasiassa stereotyyppioihin transsukupuolisuudesta.

Monet haastateltavat kuvasivat erilaisia tiedon saamisen haasteita terveydenhuollon ja lääketieteen konteksteissa. Perusterveydenhuollossa sukupuolivähemmistöjen kokemuksia ei useinkaan tunnusteta tai omaa sukupuoli-identiteettiään pohittava nuorta ei osata ohjata eteenpäin. Lääkäreillä ja muilla terveysalan ammattilaisilla ei välttämättä ole riittävästi tietoa transsukupuolisuudesta. Pelko tulla syrjityksi saattaa estää transihmisiä kertomasta

omista kokemuksistaan terveysalan ammattilaisille. Erityisesti ymmärrystä muunsukupuolisuudesta tarvittaisiin lääketieteen kontekstissa lisää.

Transsukupuolisten diagnosointiin ja hoitoon keskittyvillä transpoleilla tietoa transsukupuolisuudesta oli haastateltavien mukaan enemmän. Kuitenkin osa haastateltavista koki, että myös tässä kontekstissa käsitys sukupuolen kaksinapaisuudesta oli voimakas ja ettei tilaa sukupuolen moninaiselle ilmaisemiselle ollut riittävää.

KOKEMUKSIA HUOMIOIVAN TIEDON TUOTTAMISEN TÄRKEYDESTÄ

Tämän väitöstutkimuksen tulokset korostavat transihmisten tietokäytäntöjen moninaisuutta. Kehollinen tieto, affektit ja stigma muovaavat transihmisten tietokäytäntöjä. Tulokset myös kuvaavat kehollisen epämukavuuden merkitystä elämänmuutoksen laukaisijana. Tutkimus tuo esiin suomalaisten transihmisten moninaisia, aikaa ja vaivaa vaativia käytäntöjä, joita he tarvitsevat etsiessään ja arvioidessaan tietoa.

Tutkimuksen tulokset kuvaavat, millaisia tiedon-tarpeita ja tiedon saamisen esteitä transihmiset kohtaavat. Tuloksia voidaan hyödyntää terveydenhuolossa ja eri organisaatioissa, jotka työskentelevät transihmisten kanssa. Koulujen ja terveydenhuollon tulisi jakaa aktiivisemmin tietoa sukupuolen moninaisuudesta ja ottaa sukupuolivähemmistöt huomioon kaikessa toiminnassaan.

Tällä hetkellä Suomessa ollaan uudistamassa translakia. Nykyinen translaki edellyttää sukupuoltaan korjaavan olevan täysi-ikäinen, osallistuvan lääketieteellisiin tutkimuksiin sekä osoittavan elävänsä vastakkaisen sukupuolen roolissa. Korjatakseen juridisen sukupuolimerkintänsä väestöre-

kisteriin on siis osallistuttava lääketieteellisiin tutkimuksiin. Nykyistä lakia on kritisoitu erityisesti siitä, että se vaatii sukupuoltaan korjaavalta todistusta lisääntymiskyvyttömyydestä, samoin kuin siitä, että se ei mahdollista alaikäisen juridista sukupuolimerkinnän korjaamista. Lain uudistaminen on edennyt hitaasti, eikä tänä syksynä eduskunnalle annettu hallituksen lakiesitys vastaa kaikilta osin niihin vaatimuksiin, joita eri järjestöt ovat esittäneet. Lakiesityksessä on muun muassa jätetty huomioimatta alaikäisten transihmisten tarpeet.

Tietoa sukupuolen moninaisuuden kokemuk-sista tarvitaan Suomessa kipeästi erityisesti nyt, kun julkisessa keskustelussa ovat translaki ja transihmisten oikeudet. Keskustelu on sisältänyt paljon myös väärinymmärryksiä, ennakkoluuloja sekä ulkomailta Suomeen rantautuneen transeksklusii-visen radikaalifeminismin uhkakuviin perustuvaa retoriikkaa. Ymmärryksen lisäämiseksi tarvitaan asiallista, tutkimukseen perustuvaa ja monipuolista tietoa, joka tavoittaa laajasti ihmisiä suomalaisessa yhteiskunnassa. Ennakkoluuloihin perustuville mielikuville ei saisi antaa tilaa, kun on kyse ihmisoi-keuksista. Ennakkoluulojen sijaan tarvitaan tutkit-tua tietoa, jonka tuottamisessa ovat olleet mukana transihmiset itse.

Filosofian tohtori Aira Huttunen työskentelee informaatiotutkimuksen oppiaineessa Oulun yliopis-tossa. Hänen väitöskirjansa Friction and bodily discomfort. Transgender experiences of embodied knowledge and information practices on tarkastettu Oulun yliopiston humanistisessa tie-dekunnassa 11.11.2022. Vastaväittäjänä toimi pro-fessori Ian Ruthven Strathclyden yliopistosta. Väi-töskirjaan voi tutustua osoitteessa <http://urn.fi/urn:isbn:9789526234335>

KIRJALLISUUS:

Ahmed, Sara (2006) *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others*. Durham and London: Duke Univer-sity Press.

Bling, Mona (2022) *23 Transmyyttiä. Totta ja tarua trans-ihmisistä*. Helsinki: Into.

Hasler, Laura, Ruthven, Ian & Buchanan, Steven (2014) Using Internet Groups in Situations of Information Poverty: Topics and Information Needs. *Journal of the Association for Information Science and Techno-logy* 61:1, 25–36. <https://doi.org/10.1002/asi.22962> (haet-

- tu 19.12.2022).
- Riskari, Maiju, Suni, Nina & Tyni, Vesa (2018) *Sukupuolena ihminen*. Helsinki: Tammi.
- Schumacher, Karen L., & Meleis, Afaf I. (1994) Transitions: A Central Concept in Nursing. *Image: Journal of Nursing Scholarship* 26:2, 119–127. <https://doi.org/10.1111/j.1547-5069.1994.tb00929.x> (haettu 19.12.2022).
- Stryker, Susan (2006) (De)Subjugated Knowledges: An Introduction to Transgender Studies. Teoksessa Stryker, Susan & Whittle Stephen (toim.) *The Transgender Studies Reader*. New York: Routledge, 1–17.
- Taavetti, Riikka (2018) *Queer Politics of Memory: Undisciplined Sexualities as Glimpses and Fragments in Finnish and Estonian Pasts*. Poliittisen historian väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-3330-4> (haettu 17.11.2022).
- Whittle, Stephen (1998) The Trans-Cyberian Mail Way. *Social and Legal Studies* 7:3, 398–408. <https://doi.org/10.1177/096466399800700304> (haettu 19.12.2022).
- Wickman, Jan (2003) Masculinity and Female Bodies. *Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 11:1, 40–54. <https://doi.org/10.1080/08038740307272> (haettu 19.12.2022).